

Derrida rousseau-i testamentuma

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Jacques Derrida életművének egyik legfontosabb darabja a *Grammatológia* (1967).¹ A különböző időközökben megírt, tematikai szempontból egymáshoz lazán kapcsolódó fejezetek a dekonstrukció alapszövegeivé váltak. A könyv két nagy részből áll. Az első szakasz az írás történeti analízise, egy metafizikakritika elméleti megalapozása, a második pedig az elmélet „példába” ágyazása. Az elméleti keret mindenekelőtt a metafizika mozgáspályáját, a metafizika totalizáló törekvésének bemutatását jelenti, nevezetesen, hogy az írást származtatottá, alsóbbrendűvé tegye a beszéddel szemben. Derrida bemutatja, hogy a metafizika a kezdetektől a strukturalizmusig és a szemiotológiáig az írás lefokozásának és kirekesztésének jegyében működik. Az első rész elméleti háttérét egy 1963-ban megrendezett tudományos tanácskozás („L'écriture et la psychologie des peuples”) anyagára való reflektálás, valamint vitapartnerek – André Leroi-Gourhan és Madelaine V. David, André Martinet – szövegeivel való dialogizálás jelenti. A manapság kevésbé hivatkozott történészek, antropológusok, nyelvészek mellett természetesen Saussure nyelvésze jut főszerephez.

Derrida kérdése annak megértésére irányul, hogy mi a különbség a beszélt – orális – nyelvi rögzítettség és az írásbeli tradíció között. Az orális tradíció vajon független-e az írottól, s legfőképpen: hogyan vélekedik erről Saussure – a strukturalizmus apostola? Saussure tudniillik úgy véli, hogy két különböző hagyományban kell gondolkodnunk, ő ugyanis az írást származtatott értelemben gondolja el. Szerinte az írás csupán egyetlen

1 Derrida, J.: *Grammatológia*, ford.: Marsó Paula, Typotex, Budapest, 2014. [Derrida] Az oldalszámok a magyar fordítás lapszámait követik.

modalitás a többi nyelvi esemény között, s valójában nem érinti a nyelv lényegét. A séma jól ismert: az írás azért származtatott, mert csupán reprezentatív. Az első jelölő jelölőjeként, az önmagának jelenlévő hang, az értelem (a jelölt, a fogalom, az ideális tárgy) azonnali, természetes és közvetlen jelentésének ábrázolása. Saussure átveszi az írásnak azt a hagyományos meghatározását, amely már Platónnál és Arisztotelésznél is a fonetikus írás modelljére és a szónyelvre korlátozódott. „A nyelv és az írás két különböző jelrendszer; a második létezésének egyetlen értelme az, hogy az elsőt ábrázolja.”² Derrida úgy véli, hogy ha a beszélt nyelv rögzítettsége valóban magasabbrendű és az írástól független, akkor az írás eredetére, „presztízisére” és oly jelentősnek tartott kártékonyására nem könnyű magyarázatot találni. Miután filozófiatörténeti kontextusban lokalizálta ezt a feszültséget, felveti az őt foglalkoztató kérdést: mi az írás? Hol és mikor kezdődik az írás? Nem vázolhatjuk most fel azt a gondolati hálót, amelyben Derrida – Hegellel és Husserllel dialogizálva – megkérdőjelezi az abszolút jelenlét teljességében megképződő jel-jelölt-jelölő egységét, behozva az *ősírás*, a *nyom*, a *tartalék*, az *elkülönböződés* és a *pótlék* fogalmát. Ha a nyom, az „emlékezet” ősfenomenja – amelyet a természet-kultúra, aminalitás-humánitás oppozíciója előtt kell elgondolnunk – maga is a jelentésképződés része, akkor kijelenthetjük, hogy (a nyom) *a priori* írott, függetlenül attól, hogy ilyen vagy olyan alakban, egy „külsőnek” mondott „térbeli” és „érzéki” mozzanatban lejegyezzük-e vagy sem. A nyom a kezdeti exterioritás megnyitása, az élőnek a másikhöz, a belsőnek a külsőhöz fűződő enigmatikus viszonya: röviden térbeliesülés. A „térbeli” és „objektív” exterioritás, amiről azt hisszük, hogy a világon a legmegszokottabb dolog, nem jelenne meg a *gramma* nélkül, a temporalizációként értett *elkülönböződés* nélkül, a másiknak a jelenlét értelmébe íródott nem-jelenléte nélkül. Az *ősírás* maga a „tisztá” promiszkuitás, az értelemképződés helye, a reprezentáció lelke, a saját másikban való megtapasztalása, *spéculation*, tükröződés.

Mindaz, ami bonyolultnak és elsőre nehezen megközelíthetőnek tűnik az *ősírás* és az *elkülönböződés* kontextusában, egyszerűen megragadható a szó és a betű modellértékű viszonyában. Ebben a viszonyban könnyedén mutathatjuk be azt az ellentmondást, amelytől a metafizikus gondolkodás folyton óvta magát. Hiszen elviselhetetlen és lenyűgöző egyszerre, hogy a kép és a szó, a gráfia és a fónia olyan szoros viszonyba kerül egymással, hogy viszonyuk megfordul: a beszéd tűnik az írás tükrének. A tengernyi példa közül egy: „A szavak írott képe tartós, szilárd objektumként hat ránk, amely a hangnál alkalmasabbnak látszik arra, hogy az idők folyamán a nyelv egységét alkossa.” (Saussure, 45.) Miért baj ez Arisztotelész, Rousseau vagy éppen

2 Saussure, F. de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford.: B. Lőrinczy Éva, Gondolat, Budapest, 1967, 43. [Saussure]

Hegel és Saussure számára? Azért, mert csakis az önnön teljességéről álmódó beszéd szintje alá lesüllyesztett írás garantálhatja azt, hogy ez utóbbi csupán egy modalitás legyen a nyelvi események között, másképpen kifejezve: hogy a nyelv lényege érintetlen maradjon az írással való kapcsolattól. De miért oly fenyegető az írás? Azért, mert a rossz, a mesterséges, a művi lépre csalja és eltörli a jó természetet; azt, amelyik az értelmet a hanghoz, a lélekhez, a pneumatikus, azaz a jó íráshoz kapcsolja. Rousseau ezt a problémát feszegeti a második *Értekezés*ben, amikor úgy véli, hogy a természettel való viszonyunk végzetesen megromlott, nem látjuk tisztán a nyelv természetes lényegét, az első emberi nyelvet, „a természet kiáltását”.

Márpedig az az onto-teológia, amelyik a lét archeológiai vagy eszkatologikus értelmét jelenlétként – paráziaként, egy *elkülönböződés* nélküli életként – határozza meg, nem adhat teret a reprezentációban megszülető hiánynak. A metafizika totalizáló törekvéseit Derrida éppen az írás tematikája felől kívánja kérdőre vonni. Az írás ugyanis nemcsak folyton próbára teszi, provokálja, kikezdi ezt a totalitást, hanem éppenséggel otthont nyújt számára. Ahogy Derrida fogalmaz: az írás előbb az episztémé feltétele, s csak ezt követően a tárgya, vagyis maga a történetiség is az írás lehetőségétől függ. „Mielőtt az írás egyáltalán a történelem – történelemtudomány – tárgya lenne, megnyitja a történelmi alakulás világát.” (Derrida, 37.) Derrida vállalkozása tehát arra irányul, hogy az írás tudománya, a *grammatológia*, a tudomány lehetőségének tudományává váljék, és magába foglalja az archeológiát, a történelemfilozófiát, a filozófiatörténetet, a logikát és a grammatikát is. Derrida úgy véli, hogy az írás pozitív és klasszikus tudománya minden erővel elfojtja ezt a kérdés-horizontot. Ezzel szemben az *elkülönböződés* mozgásként értett írás nem határvonalat rögzít a metafizikai oppozíciók (lélek–test, természet–intézmény, eredendő–művi, autentikus–hamisítható, jelenlét–távollét) között, hanem ezek szerves összeműködését alapítja meg, s éppen ez volna detotalizáló törekvésének lényege. Nem stabilizálni kívánja ezeknek a minőségeknek a szembenállását, hanem bemutatni azt, hogy ez utóbbiak egymás viszonyrendszerében képződnek meg.

Miért beszélhetünk e sajátos gondolati rendszerben Rousseau örökségéről? Milyen szerepet tölt be az idén tíz éve elhunyt filozófus gondolkodásában Rousseau? Túl azon, hogy a *Grammatológia* második felének főszereplője, az *Emil*, a *Vallomások* és az *Esszé a nyelvek eredetéről* passzusai sűrűn tagolják a szöveget, Rousseau jelenléte töretlen Derrida gondolkodásában. 1967-től kezdve, a Bibliothèque Nationale-ban 2001-ben megtartott előadásokig – amelyek a *Papier machine* című kötet³ *Le ruban de machine à écrire*, *Limited Ink II* fejezetében olvashatók – folyton a közelében marad. Az *írógéppapír* és az *írógépszalag* motívumhá-

3 Derrida, J.: *Papier Machine*. Galilée, Párizs, 2001.

lója – a 2001-es konferencián maga Derrida is *Geflecht*-ként jellemzi gondolkodásmódját – jelzi azt az (írás)problematikát, amelyet a Rousseau-konstellációban talál meg.

Rousseau nem csupán filozófiatörténeti szempontból fontos Derrida számára, bár szerinte ő az egyedüli, aki „Descartes és Hegel között az írás redukálásából alkot rendszert” (Derrida, 118.); legalább ilyen jelentős az író Rousseau által megalkotott imaginárius szerző személye, aki írásellenessége dacára éppen az írásban kíván a maga számára egzisztenciát biztosítani. Idézzük fel a rousseau-i elbeszélés néhány korszakalkotó fordulatát! Egy *könyvvel* a kezében kíván a teremtő előtt megjelenni (*Vallo-mások* dedikálása), a *Dialógusokban* (*Rousseau juge de Jean Jacques*) fiktív önmagával folytat írásos párbeszédet, a *Sétákban* pedig maga a „létezés érzése” ad teret a szövegnek. Rousseau, saját bevallása szerint – az írás ellenében – kinkeservesen, küszködve ír. Egyszerre elítéli és kívánja az írott létet, a professzionális könyvírást (mint szakmát) és az autenticitást egész egyszerűen nem tartja összeegyeztethetőnek egymással.⁴

Filozófiai értekezéseiben Rousseau valóban elítélte az írást, amikor az elhibázott intézményrendszerrel és a politikai rosszal hozta összefüggésbe. De nem próbált meg kívül kerülni a problémán egy szimpla opozíció segítségével (bár sokan ma is ezt hangoztatják, amikor természeti állapotra és hasonlókra hivatkoznak), lévén, hogy egyszerűen más dimenzióban észlelte és értékelt a kérdést. A rossz struktúra és a rossz struktúra szel-leme már mindig is egy nyelvi stratégia eredménye, azaz nem tudunk átlépni saját történeti meghatározottságunkon, hogy ezt a „rosszat” és „sajátot”, ezt a „történetit” felülvizsgáljuk. Rousseau korszakalkotó reformtörekvései (hogy hitvallást, alkotmányt, konfessziót, szerződéselméletet fogalmazzon meg) magukban hordozzák azt a bizonytalanságot és eldöntetlenséget, hogy a nyelv, amely az írás szellemétől függ, bármilyen pályán halad és mozog, mindig többletet vagy hiányt állít elő. Az írásnak ez az egyszerre elidegenítő, kifosztó és mégis identitás- és törvényalkotó természete Rousseau minden szövegében eleven tapasztalat. Ezt a tapasztalatot Derrida alighanem nélkülözhetetlennek ítélte; itt ugyanis a problémák nem megoldódnak vagy kifulladásnak, hanem újabb kérdésekhez vezetnek, valahogy úgy, mint az *elkülönböződés*ként értett írás esetében, amely szüntelen intenzitással kíséri az önmagunkról való gondolkodást.

4 Ahogyan a *Dialógusokban* fogalmaz: „J'ai fait les livres, il est vrai, mais jamais je ne fus un livrier.” (Tagadhatatlan, hogy írtam könyveket, de sose voltam író a könyvnek.) In: *Rousseau juge de Jean Jacques. Œuvres complètes* I., Gallimard-Pléiade, 1959, 840.